

Osnovni etički principi u stomatologiji

Basic ethical principles in dentistry

SGS YU ISSN 0039-1743-
COBISS. SR-ID 8417026

Danica Zagradjanin

Stomatološki fakultet, Klinika za stomatološku protetiku, Beograd
Faculty of Dentistry, Clinic for prosthetic dentistry, Belgrade

INFORMACIONI RAD (PR)
INFORMATIVE ARTICLE

KRATAK SADRŽAJ

Etički principi lekarske profesije potiču još iz antičkih vremena, iz doba kada je Hipokrat postavio osnove lekarske etike. To su univerzalni etički principi koji i danas važe, ali su vremenom dopunjeni novim etičkim zahtevima. U radu se govori o značaju osnovnih etičkih principa koje svaki stomatolog mora da uvažava.

Ključne reči: medicinska etika, etički principi, stomatologija

SUMMARY

Ethical principles in medical profession originate from ancient times when Hippocrates has established basic principles of doctor's ethics. Those are universal ethical principles, being actual till nowadays, but supplemented with new requirements. In this paper underlined were basic ethical principles for all dentists mandatory to follow.

Key words: medical ethics, ethical principles, dentistry

Stomatologija je i nauka i umetnost lečenja, obojena etičkim ponašanjem i primenom univerzalnih etičkih načela. Etički stav lekara stomatologa počiva na individualnom osećaju odgovornosti prema pacijentu i prosudjivanju šta je ispravno i primereno ponašanje. Spoljni standardi i uticaji, kao što su profesionalni kodeksi lekarske etike i zakonske regulative, same po sebi ne garantuju primenu etike u praksi. Zato, stomatolozi moraju da imaju na umu granice odnosa lekar – pacijent, poštuju pacijenta i brinu za njegovo dobro, u skladu sa naučnim znanjem i etičkim principima.¹

Stomatolozi se svakodnevno sreću sa odlukama koje, bili oni toga svesni ili ne, imaju etički karakter. Od prvog susreta stomatologa i pacijenta, stvara se odnos koji je po svojoj prirodi izuzetno složen. Pacijent se u odnosu na lekara nalazi u podređenom položaju, jednoj vrsti posebne zavisnosti, prisiljen da se poveri, ne samo znanju, već i dobronamernosti lekara. Teško je, nekada i nemoguće kontrolisati lekarske postupke, pa je važno da se naglasi značaj unutrašnje etičke kontrole koju svaki stomatolog mora da ima.²

Iako možda nije čuo za pojam empatije i etičke principe, iskusan stomatolog zna da je pacijent došao zbog smetnje ili bola, potrebe da mu se pomogne. Ukazivanje pomoći pacijentu i otklanjanje bola nekada je jednostavno učiniti poznatim manuelnim zahvatom, ali je često poveza-

Dentistry is both science and skill of treatment, characterized by ethical behavior and implementation of the universal ethical principles. Ethical approach of a dentist is based on individual sense of responsibility toward patient and estimation of adequate behavior. Outer standards and influences like professional codex of medical ethics and legislation are not guarantees to ethical implementation in practical work. That is why dentist must keep in mind frame of doctor-patient relationship, have full respect for patient and take care of patient's wellbeing according to scientific knowledge and ethical principles.¹

Dentists are, whether aware or not, confronted to decisions of ethical nature every day. During the first appointment, dentist and patient are establishing a very complex relationship. Patient's position in front of dentist is inferior, dependent and under pressure to trust not only doctor's competence but his/her good will, too. Sometimes, it is difficult, if not impossible, to control doctor's acts so it becomes important to point out significance of internal ethical control every dentist should engage.²

Though may not has heard of empathy or ethical principles, a skilled dentist is aware that patient is coming for the reasons of discomfort or pain, and with obvious need for help. In some cases, the first aid and pain control are simple to be provided by well known manual attempts. Very often, though, complex diagnostic and technical

no sa primenom složenih dijagnostičkih i tehničkih umeća. Način, na koji se ova umeća koriste, prvenstveno zavisi od znanja i veštine lekara, ali i od etičkog pristupa pacijentu.

Sve što stomatolog predlaže pacijentu u vezi sa lečenjem, u suštini, etičke je prirode. Tako, i pacijentovo prihvatanje, ukoliko se njegovi zahtevi poštuju ili odbijanje ima etički karakter. Indikacija koju stomatolog planira može da bude u suprotnosti sa željama pacijenta, dok pacijentov izbor može stomatologu da izgleda besmisleno. Način, na koji se stomatolog odnosi prema ovim problemima i kako ih rešava određuje karakter njegovog rada.³

Etičke dileme u stomatologiji često nastaju u onim slučajevima koji više zavise od moralne procene, nego od lekarske veštine i znanja. Stomatolog je u nedoumici da li da novom pacijentu saopšti da je prethodni terapeut napravio greške u lečenju, da li može da odbije "nezgodnog pacijenta", da li je moralno prihvatljivo da ne primi pacijenta kolege koji trenutno nije tu. U svakom ovakvom ili sličnom slučaju etička načela su na proveru i navode na razmišljanje.⁴

Koja su osnovna etička načela u stomatologiji? Sigurno ista ona koja važe i u medicini i svim zdravstvenim disciplinama, opisana kao univerzalni etički principi. Među njima se nalaze klasična etička načela, koja su ostala nepromenjena od Hipokratovog doba. U toku poslednje dve decenije izdvojila su se nova etička načela u odnosu lekar-pacijent. Stomatolog mora da pozna i klasične i savremene moralne principe, uvažava ih i primenjuje.

Zbog svoje važnosti, neki od etičkih principa su se izdvojili i postali dominantni. To su: izbegavanje nanošenja štete pacijentu; činjenje dobra pacijentu; autonomija pacijenta; informisanje pacijenta

Ovome se pridružuju i druga etička načela, kao što su: dobročinstvo, pravičnost, poverljivost, odanost, istinitost i dr. Sva ova načela se međusobno prepliću i proizlaze jedna iz drugih.³

Izbegavanje nanošenja štete

Etički princip o izbegavanju nanošenja štete pacijentu potiče iz Hipokratovog načela "primum non nocere" (prvenstveno ne naškoditi). Lekar stomatolog ni jednim svojim postupkom ne sme da pogorša postojeće stanje pacijenta, ne sme da nanese štetu! Stomatolog ne sme da prouzrokuje nepotreban bol, ne sme da ozledi i onesposobi pacijenta, ne sme da pogorša postojeću, ni da prouzrokuje novu bolest, ne sme da izazove emocionalni stres pacijenta.

Primer iz prakse pokazuje kako bi trebalo da se ponaša stomatolog koji ne želi da nanese zlo svom pacijentu. Stomatolog, bez velikog hirurškog znanja i iskustva, razmišlja da li da pacijentu, koji ima pun zubni niz i otežano nicanje donjeg umnjaka, uradi intervenciju sam ili da pacijenta pošalje oralnom hirurgu. Ako pokuša da sam obavi intervenciju, možda ga očekuje teško vađenje zuba, udruženo sa

means have to be involved in intervention. The way therapy is delivered depends on therapist's competence and skill, as well as on the ethical approach to the patient.

All suggestions dentist may have for patient in relation to treatment are, basically, of ethical nature. In the same way, patient's acceptance or rejection, when his/her request are respected, present ethical issues. Dental indications can be opposite to patient's wishes while, in the same time, these expectations may look inadequate to the dentist. The way dentist is dealing with challenges and how they are finally resolved is further determining his/her work.³

Ethical questions in dentistry often arise in cases dependent on moral estimation more than on dentist's skill and knowledge. Dentist is hesitating to inform his/her new patient about errors that another dentist before has made. Also, the question is whether "annoying patient" is to be rejected, or is it morally acceptable not to admit the patient of an absent colleague. In these or similar cases, ethical principles are on trial and are evoking thorough consideration.⁴

What are basic ethical principles in dentistry? They, most certainly, coincide with those in medical practice and other health care disciplines which are described as universal ethical principles. Among them are classic ethical principles that are the same since Hippocrates age. During the previous two decades, some new ethical principles have evolved in doctor-patient relationship. Dentist has to be familiar with both classic and modern moral principles, to respect and implement them unequivocally.

For their significance some of the ethical principles are predominating. These are: avoiding of making any damage to patient; doing well for patient; autonomy of patient; patient's informing.

These principles are supplemented by other ethical rules like: altruism, justice, confidentiality, loyalty, truthfulness and other. All noted principles are overlapping in meaning and resulting one from another.³

Avoiding damage

Ethical principles of avoiding making any damage to patient is originating from Hippocrates rule "primum non nocere", which means not to harm in the first place. Dentist is not allowed to worsen present patient's status by all means, to harm or disable patient, to aggravate the existing disease or cause another disorder and must not initiate emotional stress in patient.

The following example from practice is showing how a dentist should act in order not to harm his/her patient. An insufficiently experienced dentist is considering whether to extract impacted lower third molar from a complete dentition, or to refer the patient to oral surgeon. If the intervention is to be attempted, then complicated tooth extraction, fracture and tissue damage, prolonged bleeding

frakturom zuba, oštećenjem tkiva, produženim krvarenjem i drugim postekstrakcionim komplikacijama. Ukoliko stomatolog unapred predvidi moguće posledice, a pri tom poseduje etičku svest da ne naškodi pacijentu, uputiće ga specijalisti za oralnu hirurgiju, koji će indikovanu intervenciju moći da izvede na način koji je bezbedniji za pacijenta.³

Činjenje dobra

Ovaj princip je tesno povezan je s prethodnim. Činjenje dobra je etičko pravilo koje, takođe, datira iz doba Hipokrata - "primum est adiuvere". Prvenstveno, pomoći pacijentu znači učiniti dobro pacijentu. U stomatologiji, kao i u medicini, činjenje dobra je osnov profesije. To potvrđuju svi poznati etički dokumenti, od Hipokratove zakletve do danas. Činjenje dobra je dužnost "prima facie" - dužnost koja se podrazumeva, koja se intuitivno prihvata, dužnost na prvi pogled.

Ima autora koji smatraju da se etičke obaveze ne mogu rangirati po važnosti. Ne postoji vrhovni zakon koji to reguliše; ni moralni zakon Kanta, sa zlatnim pravilom: "sve što hoćete da ljudi vama čine, činite i vi njima", ni utilitaristički princip "najveća moguća sreća za najveći mogući broj ljudi". U rešavanju sukoba moralnih principa, neophodan je individualni pristup; lekar stomatolog intuitivno koristi svoja osnovna moralna načela posle detaljnog proučavanja svakog pojedinog slučaja. Ovakav metod, međutim, ima samo relativnu vrednost, jer počiva na subjektivnoj proceni.⁵

Princip nenanošenja štete i princip činjenja dobra mogu da se sukobe. Davanje apsolutnog prvenstva načelu nečinjenja štete dovelo bi do apsurdne situacije: stomatolog ne bi smeo da povredi pacijenta, čak ni radi pomoći, dakle, činjenja dobra. Neprijatnost uboda i propratnog dejstva lokalne anestezije je neophodna da bi se izbegao mnogo jači bol preparacije zuba za krunicu. Uklanjanje dela alveolarne kosti je štetno, ali neizbežno da bi se pristupilo impaktiranom trećem molaru i cisti na njemu.

Autori koji veruju u rangiranje etičkih principa, smatraju da prema pravilima činjenja dobra, lekar ne sme da izaziva štetu, mora da je sprečava, ako je učinjena, mora da je otkloni i mora da pomogne, odnosno, da čini dobro. Svako pravilo na višem stupnju predstavlja jaču obavezu od pravila iza njega.^{5,6}

Poštujući ovako rangirane principe, lekar stomatolog se ponaša na sledeći način: trudi se da ne izaziva štetu, odnosno bol, tako što radi u lokalnoj anesteziji; poštuje pravilo da sprečava nastanak bolesti, jer sprovodi preventivni program; pravilo otklanjanja štete stomatolog ispunjava uklanjanjem karijesa i stavljanjem adekvatnog ispuna. Na kraju, stomatolog čini dobro tako što radi estetsku intervenciju na zubu, po želji pacijenta, pod uslovom da je to indikovano. Prema ovoj listi prioriteta, prevencija

or other postoperative complications may happen. If these consequences can be predicted by a fully ethically aware dentist, the patient will be referred to the specialist of oral surgery where the intervention will be completed in the best possible way.³

Doing well

The principle is very close to previous. Doing well is an ethical rule, also, originating from Hippocrates age - "primum est adiuvere". Before anything, help must be given, meaning do well for the patient. In dentistry, like in medicine, doing well is the foundation of profession. That is confirmed by all known ethical documents, from Hippocrates oath till nowadays. Doing well is a duty of "prima facie" - a duty intuitively accepted, at first sight.

Some authors state that ethical obligations cannot be ranged by importance. There is no supreme law regulating these issues, unlike Kant's moral law with the golden rule: all you want other people do for you, you should do for them too. It is not utilitarian approach "the greatest possible happiness for the largest possible number of people", either. Individual approach is needed when resolving moral contradictions; a dentist is intuitively implementing basic moral principles according to thorough evaluation of each individual case. However, this method has relative value because relies on subjective estimation.⁵

Principles of avoiding making damage and doing well in some cases are contradictory. If absolute advantage is given to the rule of avoiding damage, an absurd situation may appear: a dentist would not be allowed to intervene invasively even for delivering aid, which means for doing well. Discomforts for needle penetration and subsequent anesthetic effect are necessary to be faced in order to avoid more intensive pain of tooth preparation for a crown in prosthetic reconstructive attempts. Removing alveolar bone is undesirable unless approach is needed to impacted third molar with periapical cyst.

Authors advocating selection of ethical principles by importance, say that doctor is not suppose to cause any damage, but has to prevent it and if it was caused already, therapist should repair it or help by all means, i.e. do well. Each rule, on an advanced level, is a stronger obligation comparing to the rule following it.^{5,6}

When respecting principles ranked like it was described, a dentist will act in following way: he/she is trying not to induce damage, pain and is applying anesthesia. By respecting the rule of preventing disease, a dentist is implementing preventive program. Dentist follows the rule of minimizing damage by removing caries and placing optimal restoration. Finally, dentist is doing well by completing an esthetic attempt if patient's wishes and dental indications are coinciding. Conclusively, according to

zauzima više mesto od otklanjanja štete, što je razumljivo i logično.

Pravo pacijenta na autonomiju

Načelo autonomije podržava pravo pacijenta da samostalno razmišlja i odlučuje, donosi sopstvene zaključke i nezavisno postupa, bez ikakvog uticaja sa strane.

Lekar stomatolog poštuje ovo načelo. Pacijent samostalno odlučuje o činjenicama značajnim za zdravlje, posle detaljnog objašnjenja o postupku koji sledi. Uslov je da pacijent bude informisan na način koji će najbolje da razume, posle čega daje svoj pristanak. Podsećamo da odnos pacijenta i lekara stomatologa nije odnos ravnopravnih i jednakih. U skladu s tim, pacijent ne može da donosi autonomne odluke ukoliko lekar ne poštuje njegovo pravo da bude odgovarajuće obavešten. Zbog toga se govori o dva vida autonomije:

- autonomija, sama za sebe, odnosi se na samoopredeljenje pacijenta;
- poštovanje autonomije, odnosi se na pravo pacijenta da postupi na osnovu ličnih uverenja i procena, kao i na obavezu lekara da autonomiju pacijenta poštuje.

Sigurno da je pravo na autonomiju izuzetno važno moralno načelo i da se, uz principe poverljivosti i istinitosti, svrstava u načelo poštovanja ličnosti pacijenta. Autonomija pacijenta predstavlja sposobnost kompetentnog pacijenta da donosi sopstvene odluke o svom zdravlju.^{3,5,7}

Nekada, međutim, ni najautonomnija osoba, u pravnom smislu, nije u stanju da donese ispravnu odluku. To su sledeće situacije:

- pacijent donosi odluku bez dovoljno jasnih i razumljivih informacija, znači da je nepotpuno informisan;
- pacijent ne shvata date informacije, bilo zbog lične nesposobnosti da razume informaciju, ili načina na koji je lekar saopštava;
- pacijenta ometaju neki unutrašnji činioci, kao što je intenzivan bol, da pravilno razume datu informaciju.

Imajući u vidu ovakve mogućnosti, pravilnije je da se govori o autonomnim postupcima, nego o autonomnim osobama. Autonomna osoba može da donese odluku koja nije autonomna ukoliko postoje snažni uticaji koji se vrše na nju. Isto tako, neautonomna osoba, pod određenim okolnostima, može da donese autonomnu odluku.

Nekompetentna osoba, kao što je mentalno retardirana osoba, može da donese odluku koja se tiče njenog svakodnevnog života, na primer o izboru prijatelja; tu se njena autonomija poštuje. Smatra se da u drugoj situaciji, kao što je odmeravanje rizika neke složene intervencije, ista osoba ne bi mogla da donese ispravnu, autonomnu odluku.³

Ima shvatanja da je pravo na autonomiju najviši princip, koji se ne sme prekršiti. Drugi autori govore da pravo

this list of priorities, prevention is taking higher place than damage removing and that is understandable and logical.

Patient's right of autonomy

Rule of autonomy supports patient's right to think and decide independently, brings conclusions and acts free of any outer influence.

Dentist is respecting this principle. Patient is able to decide on facts important for health following detailed explanation of the procedure planned. The main condition is that patient is informed in the best understandable way, so that an informed consent can be signed. We must remind that patient's and doctor's relationship is not between equal and even. According to that, patient is not capable of making any autonomous decisions if doctor was not respecting the right of adequate information provision. We talk about two kinds of autonomy:

- autonomy per se, comprising patient's free will in deciding
- respect of autonomy, comprising patient's right to act based on personal beliefs and estimation and on doctor's obligation to respect patient's autonomy.

It is certain that right of autonomy is a very important moral principle and it is, together with principles of confidentiality and truthfulness, contributing to the main principle of respecting patient's personality.

Autonomy of patient is his/her potential to make decisions on health issues as a competent person.^{3,5,7}

There are sometimes situations, when the most autonomous person is not capable of making right decision. Those will be:

- patient has to make a decision without clear and understandable information when is insufficiently informed
- patient does not understand available information either for personal incompetence, either because the way information was provided by doctor is inadequate
- patient is limited to understand given information by personal factors, such as intensive pain.

Having in mind these circumstances, it would be more accurate to discuss autonomous acts rather than autonomous persons. Autonomous person can make a non autonomous decision if strongly influenced. In similar way, a non autonomous person, in certain situations, may be capable of making a quite autonomous decision.

Incompetent person, e.g. a mentally retarded person is able to make decision concerning daily life, like choices of friends are and then personal autonomy is fully respected. It is suggested that in another situation, like estimation of the risk accompanying a complex dental attempt, the same person will not be able to make a right, independent decision.³

There are opinions that right of autonomy is the supreme principle, thus not allowed to be ignored by any

na autonomiju mora da bude ograničeno u slučajevima u kojima bi samostalnost u odlučivanju štetila drugim osobama. Koje od ovih shvatanja ima prednost? Na primer, primena lokalne anestezije je uobičajen postupak u stomatologiji, kojim stomatolog poštuje pravilo da se svaka intervencija uradi bez bola, na način koji je najprijatniji za pacijenta. Lokalna anestezija omogućava da pacijent lakše podnese intervenciju, da se planirani tretman temeljnije uradi, a da se istovremeno izbegne stres i za lekara i za pacijenta. Ima stomatologa koji u toj meri pridaju značaj lokalnoj anesteziji, da pacijentu koji odbija da je primi, ne žele da rade, ili nagovaraju neodlučnog pacijenta da je prihvati. S druge strane, ima pacijenata kojima samo pominjanje lokalne anestezije izaziva paničan strah: strah od bola, uboda igle, prpratnog delovanja anestetika. Stomatolog, koji dolazi u sukob sa pacijentom zbog anestezije nagovarajući ga, čini ono što misli da je najbolje za pacijenta, ali time, po etičkim shvatanjima, može da ugrožava pacijentovu autonomiju.¹

Informisanje pacijenta

Obaveštavanje pacijenta o vrsti tretmana koji se planira pripada etičkim obavezama koje stomatolog mora da ispuni. Pacijent ima pravo da bude istinito obavešten o stanju svog zdravlja. Dijagnoza, prognoza i terapija, koristi i rizici lečenja, kao i dužina trajanja postupka, podaci su na koje pacijent očekuje odgovor. Stomatolog ove informacije daje jasno i razumljivo, rečima koje će pacijent sigurno razumeti, zavisno od godina i obrazovanja. Suština informacije je da omogućiti pacijentu da samostalno donese odluku, što može da učini samo ako su mu sve važne informacije dostupne. Etičko pravilo, koje stomatolog uvažava, jeste da samostalnu odluku može da donese samo osoba koja je kompetentna - punoletna, mentalno zdrava i pravno slobodna, koja ima sposobnost rasuđivanja i izražavanja slobodne volje. Poštujući princip informisanja pacijenta, mi ujedno poštujemo i primenjujemo princip autonomije.^{8,9}

U pojedinim granama stomatologije, za rešavanje istih situacija u praksi, mogu da se primene različite indikacije i tehnike. To je naročito prisutno u stomatološkoj protetici. Postavlja se pitanje, sa koliko informacija pacijent treba da raspolaze da bi doneo pravilnu odluku? Svakako da to zavisi od nekoliko činilaca: od vrste planiranog protetskog rada (indikacije), od samog pacijenta i njegove spremnosti da se podvrgne intervenciji (često nije jednostavna, iziskuje vreme i određena materijalna sredstva), od ličnosti stomatologa i načina ophođenja s pacijentom.

Često se događa da pacijent zahteva postupak koji je u suprotnosti sa znanjem stomatologa i njegovom spremnosti da pacijentu uradi optimalno rešenje za dati slučaj. Sledeći primer govori o takvoj situaciji. Pacijent sa šest preostalih zuba u gornjoj vilici, zahteva ekstrakciju svih zuba i izradu

means. There are authors who claim that right of autonomy should be limited in cases when independency of deciding may damage other persons. Which one of these aspects has the advantage? For example, local anesthetic block is a routine in dentistry and it is the act of a dentist respecting rule of pain control, in the way most pleasant for patient. Local anesthetic block is providing easier course of dental procedures and thorough treatments, with simultaneous avoiding stress effects both on dentist and patient. There are dentists who employ pain control in the manner to reject working when patient's refusing to receive anesthesia, or keep persuading an ambivalent patient. On the other hand, there are patients who are very anxious when anesthetic block is only mentioned: they express pain anxiety, needle penetration, and anesthetic effect. A dentist confronting his/her patient on pain control methods, is convinced of doing the best for the patient but, according to ethical principles, that may impair autonomy of the patient.¹

Patient's informing

Informing the patient about the treatment plan is ethical obligation for every dentist to fulfill. Patient has the right to receive truthful information on his/her health status. Diagnosis, prognosis and therapy, benefits and risks of treatment, duration of the procedure are data on which patient is expecting answers. Dentist is providing the information clearly and in terms understandable to the patient, depending on patient's age and education level. Information has to be helpful for the patient to make an independent decision which is possible only if complete information is given. Ethical principle that a dentist has to follow is that an independent decision can be made only by a competent person – mentally healthy, legally free, with rational attitudes and free will expressed. By respecting principle of proper informing, in the same time, we respect principle of autonomy.^{8,9}

In some dental disciplines, various techniques and procedures may be applied in solving specific problems. The question is, how much informed a patient must be to make a right decision? It depends on several factors: prosthetic indication, patient as a person and his/her readiness to undergo intervention (often being complex, time consuming and financially burdening), dentist as a person and his/her communication style.

It is often happening that patient is expecting a procedure opposite to the dentist's knowledge and readiness to deliver optimal solution for the particular case. The following example is depicting such a situation. Patient has six teeth remained in the upper jaw; he's requiring teeth extractions and a total denture replacement. Dentist is suggesting periodontal treatment of the remaining teeth, followed by crowns and partial denture. Patient is

totalne proteze. Stomatolog savetuje da se zubi parodontološki saniraju, a zatim urade namenske krunice i parcijalna skeletirana proteza. Pacijent ne prihvata savet, insistira na vađenju svih zuba i kompletnoj stomatološkoj nadoknadi. Šta treba da učini stomatolog? Ako je pacijent pravilno obavешten o značaju čuvanja prirodnih zuba, o razlici između parcijalne i totalne proteze, onda je to odluka informisanog pacijenta, koja je autonomna. Stomatolog je svestan da to nije najbolje rešenje, ali poštuje princip autonomije pacijenta, a samim tim, i njegovu odluku.

Isti ili slični primeri se svakodnevno sreću, dovodeći stomatologa u nezavidnu situaciju. Ovo je naročito izraženo u situacijama kada je pacijent voljan da prihvati ponudenu terapiju, svestan značaja prirodnih zuba, ali je materijalni momenat odlučujući faktor - ne možemo da uradimo optimalno rešenje, iako je pacijent saglasan, ako on to novčano ne može da plati.

Zanemarivanje želja istinski autonomnih pacijenata, radi činjenja dobra za te iste pacijente, naziva se paternalizam. Slično postupanje sreće se u odnosu roditelja prema deci, koja su nedorasla i nezrela da sama odlučuju. Stomatolog se, najčešće, paternalistički ponaša u ime činjenja dobra i sa dobrim namerama. Dešava se da lekar stomatolog i nije svestan ovakve vrste etičkog sukoba pa, osim predloga o lečenju, vrši persuaziju, ubeđuje i nagovara pacijenta da prihvati predloženi tretman. Jasno je da je ovakvo ponašanje stomatologa etički neprimereno, čak i kada je dobronamerno.^{1,10}

Ostali etički principi

Princip pravičnosti

Pravičnost ili pravednost je etički princip koji stomatologa obavezuje da sve pacijente isto uvažava, bez obzira na rasu, veru, pol, nacionalnost, političku ili socijalnu pripadnost. Izgled, obrazovanje, pa čak i seksualna opredeljenost, ne smeju da utiču na lični stav stomatologa prema pacijentu. U kontaktima sa pacijentima, uspostavljaju se različiti emocionalni odnosi: neke osobe su nam simpatične i bliske od prvog trenutka, a neke, i pored najbolje volje, nisu. Bez obzira na takva osećanja, lekar stomatolog svakom pacijentu ukazuje isto poštovanje, uvažava njegovu ličnost, intimu i dostojanstvo, trudi se da zastupa stav empatije.³

Prihvatanje načela pravednosti u savremenoj etici, između ostalog, ogleda se u postojanju prava na lečenje. Ovo načelo obuhvata tri međusobno povezana stava:

1. pošteno postupati sa pacijentima;
2. dati pacijentima ono što zaslužuju;
3. dati pacijentima ono na šta imaju pravo.

Jasno je, da su ovi stavovi različiti i da međusobno dolaze u sukob.^{5,6}

Ako pravičnost shvatimo kao jednakost i nediskriminaciju, onda bi primena prvog stava značila obezbeđivanje jednakih prava u pogledu stomatološke zdravstvene zaštite za sve pacijente. Iako bi ovakav stav bio idealan čak i sa aspekta etike, u praksi je neodrživ. U načelu, slažemo se

not accepting advice and is insisting on teeth extractions and total denture. What is dentist suppose to do? If the patient was properly informed about significance of preserving natural teeth, on differences between partial and total denture, then this has to be respected as a decision of a fully informed patient, thus as an autonomous decision. Dentist is aware that the chosen is not the best solution but respects principle of the patient's autonomy by respecting his decision.

Same or similar examples are met every day and dentists are facing challenges constantly. This becomes particularly important when patient is willing to accept suggested treatment, completely aware of the importance natural teeth bring, but financial burden is decisive factor – optimal outcome cannot be achieved, even though patient has agreed but he/she is not able to pay for it.

Neglecting desires of truly autonomous patients in the name of doing well is known as paternalism. It looks like parents' behavior toward immature, minor aged children. Dentist is acting this way, most likely, for good reasons and with wish to do well. It is, sometimes, possible that dentist is not even aware of this ethical contradiction and is proceeding with persuading his/her patient to accept suggested treatment. It is clear, of course, that this is not an ethically acceptable behavior, even though with good intention.^{1,10}

Other ethical principles

Principle of justice

Justice or justification is an ethical principle for dentist to respect all patients equally regardless to race, religion, gender, nationality, political or social background. Appearance, education level and even sexual orientation are not of influence on personal attitude dentist is having toward patient, whatsoever. In communication with patients various emotional relationships are established: some persons we like from the first moment and some never become friendly. Regardless to that, dentist is in obligation to pay respect equally to every patient, to be considerate toward his/her personality, dignity and inner being, with a clear empathy.³

Accepting the principle of justice in contemporary ethics is reflected in right to be treated. This right is consisted of three issues:

1. to be honest with patients
2. to give patients what they deserve
3. to give patients what they have right on.

It is, also, obvious that these issues are different and mutually contradictory.^{5,6}

If we understand justification as equality and non discrimination, then the first attitude would mean that equal rights are for all in dental health care. This will be an idealistic ethical view, but hardly possible to reach in

sa shvatanjem da svaki čovek ima pravo na lečenje i na najviši nivo stomatoloških usluga, ali je jasno da je to nemoguće ostvariti. Ni najrazvijenije zemlje ne mogu, u okviru socijalnih prava građana, da omoguće sve nivoe stomatološke zaštite.

Ako se prihvati stav da stomatološku zdravstvenu zaštitu uredimo na osnovu kriterijuma zasluga, moralo bi dobro da se razmisli koje karakteristike pacijenata odlučuju o pravu na stomatološki tretman. Da li pacijenti zaslužuju ovo pravo zato što to žele, zato što im treba, ili zato što to mogu da plate?

Prvenstveni zadatak principa pravičnosti je pošteno postupanje sa pacijentima i pružanje usluga koje im pripadaju. Oskudna sredstva za stomatološku zdravstvenu zaštitu mogu da budu raspodeljena tako da svaki pacijent ima pravo na usluge uklanjanja bola i minimalno uspostavljanje narušenih funkcija. Pri tome, nije lako odrediti koje grupe pacijenata imaju veća prava i zašto. Da li zato što imaju najveće stomatološke probleme ili zato što su stari, hendikepirani ili zato što nisu osigurani?³

O raspodeli pravičnosti, govori princip distributivne pravde. Raspodela pravičnosti predstavlja pokušaj da se povežu interesi i mogućnosti sa moralnim načelima društva. Idealno zamišljeno, to bi značilo da stomatološka zaštita bude omogućena svim pacijentima, bez obzira na socijalni status i finansijski momenat. Moralna obaveza društva i zdravstvene službe je da svim pacijentima omoguće jednako lečenje. Ograničena materijalna sredstva čine da raspodela nikad ne može da bude pravedna

Kako omogućiti da raspodela pravičnosti bude etička? U raspravama koje se vode javljaju se tri moguća odgovora koja govore o moralno ispravnoj raspodeli. Utilitaristi žele da što više povećaju sveukupno dobro za celo društvo, liberalisti imaju za cilj poštovanje slobode, a egalisti - da ljudi imaju jednake mogućnosti da zadovolje svoje zdravstvene potrebe.^{3,7,11}

Princip poverljivosti

Princip poverljivosti znači da stomatolog, pored mnogih drugih osobina, mora da poseduje i osobinu diskretnosti. Poverljivost podrazumeva čuvanje svih podataka o pacijentu, njegovoj bolesti i lečenju. Značaj poverljivosti je u osećaju sigurnosti koju pacijent ima, u saznanju da je njegov lekar "nem" za sve što je saznao i video. To nisu samo podaci vezani za bolesno stanje pacijenta, već i podaci o ličnom životu pacijenta, kao i njegove porodice. Pri tom, sve činjenice nemaju isti stepen poverljivosti, već uglavnom one koje se odnose na intimu i interes pacijenta. Pacijent ne mora da naglašava njihovu poverljivost, stomatolog zna svoju dužnost i sam procenjuje stepen njihove tajnosti.

Princip poverljivosti omogućava da je pacijent siguran u svog stomatologa i da se pouzda u njega. Ovaj princip nema apsolutnu vrednost, što podrazumeva da stomatolog može da ga prekrši, ukoliko je to neophodno. Ovakav postupak je etički opravdan samo ako bi čuvanje poverljivih podataka nanelo štetu pacijentu na koga se podaci odnose ili štetu drugim licima.

Princip poverljivosti je obaveza prećutnog ugovora između lekara i pacijenta. Ona je stalna i uobičajena for-

reality. Generally, we agree that every man is entitled to the right to be treated and to receive the highest quality dental treatments, but it is not possible to realize. Even the most developed countries are not able to provide all dental health care procedures within social programs.

If it is accepted that dental health care is planned based on merits, then which patient's characteristics will decide about the right on specific dental treatment? Do patients deserve this right because they just want that, or they need that or they can afford it?

Prime task of justification principle is dealing with patients honestly and providing them with care they deserve. Limited funds of dental health care may be distributed in the way that every patient has the right on services of pain control and minimal functional recovery. It is not easy to determine which groups of patients have bigger rights and why. Can they be selected by dental problems, or by age, or by handicap, or because they are not insured?³

Distribution of justice is described by the principle of justice. It is an attempt to link interests and possibilities with moral principles of the society. Ideally, it would mean that dental care is available to all patients regardless to their socio-economic background. Moral duties of a society and of health service are to provide equal medical treatment to all patients. Limited financial means are causing unjustified distribution.

How to make distribution of justice to be ethical? It has been discussed about three possible answers to the morally right distribution. Utilitarians are tending to enhance good for the entire society, liberals' goal is improving respect of freedom, and egalists believe that all people should share equal possibilities in satisfying health needs.^{3,7,11}

Principle of confidentiality

Principle of confidentiality means that a dentist must be discrete. Confidentiality comprises preservation of all information concerning patient, his/her diseases and treatment. Significance of confidentiality is in filling of confidence a patient has, in belief that his/her doctor is "silent" despite everything heard or seen. These are not only data on disease, but also things concerning patient's private life and his family's life. Related to that is that all facts are not equally confidential, but mostly those concerning privacy of patient. Patient does not have to underline confidential details; a dentist must know his/her obligation and evaluate degree of confidentiality.

Principle of confidentiality is reassuring patient of his/her dentist. This rule is not containing absolute value, which means that dentist may break it if necessary. That act is ethically proven only when retaining confidential data would harm patient or other persons.

Principle of confidentiality is a duty of non pronounced contract between a dentist and a patient. It is

mula, na koju pacijent s pravom računa, a stomatolog se trudi da je, kad god je to moguće, poštuje.¹⁻³

Princip istinitosti

Princip istinitosti podrazumeva da stomatolog bude iskren u svakom trenutku prema pacijentu, da mu saopštava istinu, da ga ne obmanjuje. Ovaj princip je jasan i nema dileme kada se radi o jednostavnim bolestima koje imaju dobru prognozu. Problem se javlja kod teških, neizlečivih bolesti, sa infaustnom prognozom. Kako lekar tada postupa? Klasična etika, koja sledi Hipokrata, smatra da se, pre saopštavanja takve istine pacijentu, razmisli da li će istina pomoći pacijentu ili će delovati suprotno. To znači, da prema svojoj slobodnoj proceni, lekar može da kaže pacijentu potpunu istinu o bolesti, deo istine ili dobronamernu laž. Po ovom shvatanju, obaveza da se uvek govori istina nema apsolutnu vrednost. Zavisno od stanja u kome se pacijent nalazi, etika nalaže da lekar primeni jednu od tri navedene mogućnosti. U nekim situacijama, pacijentovo pravo na istinu je suspendovano nemogućnošću pacijenta da pravilno reaguje na saznanje istine.^{7,11}

Savremena etika zastupa stav da se princip istine poštuje u svim slučajevima, bez obzira na to da li donosi korist pacijentu. Ovakav stav zastupaju i pravnici, koji su mišljenja da pacijent ima moralno pravo da zna punu i pravu istinu o svojoj bolesti, te da mu se ovo pravo ne sme osporiti.

Princip vernosti

Princip vernosti podrazumeva da je stomatolog odan svom pacijentu, da sve što čini, čini u njegovu korist. Biti posvećen pacijentu znači raditi na zaštiti njegovog oralnog zdravlja, poštovati ga kao ličnost i uvažavati njegovu intimu i dostojanstvo. To je uverenje da je moralno ispravno držati obećanja i ispunjavati preuzete obaveze, kako implicitne, tako i eksplicitne.

Vernost u sebi krije i osećaj dužnosti prema pacijentu. Ima autora koji smatraju da je vernost ugrađena u princip poverljivosti, odnosno princip čuvanja lekarske tajne.^{3,7,11}

Ostaje da zaključimo da savremena medicinska etika sa svojim principima posmatra pacijenta isključivo u kontekstu ljudskih prava. Osnovni moralni princip je princip poštovanja prava i dostojanstva čoveka. Novi model odnosa između lekara stomatologa i pacijenta ima informativni i savetodavni oblik zaštite, pri čemu je primarno poštovanje autonomije, odnosno samoodlučivanje informisanog pacijenta.

continuously active and dentist tends to fulfill it whenever possible.¹⁻³

Principle of truthfulness

Principle of truthfulness comprises dentist's sincerity toward patients, truth telling, never deceiving. This principle is clear and can't be disputed when simple or easy diseases are discussed. Problem arises when disease is incurable and has fatal prognosis. How a doctor is supposed to act in such situations? Classic ethics, after Hippocrates, is suggesting reconsidering whether full truth is the best thing to say to patient. That means that, according to his/her free evaluation, a doctor may say to his/her patient full truth, partial truth or lie benevolently. Regarding this attitude, obligation of telling the truth has no absolute value. Depending on patient's state, ethics is suggesting that doctor should act in one of the three mentioned ways. In some situations, patient's right of truthfulness may be suspended by patient's impairment to accept the truth.^{7,11}

Contemporary ethics is promoting principle of truth to be respected in all cases, with no regard whether it benefits or not to patient. This attitude is also supported by lawyers who are advocating that patient has moral right of all truth on his/her disease, so that no one is to restrict this right.

Principle of loyalty

Principle of loyalty comprises that a dentist is loyal to his/her patient and everything is doing is for the patient's sake. To be devoted to patient means working on improving patient's oral health, respecting patient as a person and respecting patient's privacy. It represents belief that morally right is to keep promises and fulfill duties, both implicit and explicit ones.

Loyalty, also, contains sense of duty in front of patient. There are authors considering that loyalty is incorporated in principle of confidentiality, thus in principle of keeping doctor's secret.^{3,7,11}

It can be concluded that contemporary medical ethics, with all principles stated, is dealing with patients exclusively in context of known human rights. The main moral principle is respect of human rights and dignity. New model of relations between dentist and patient contains informative and advisory form of protection while respect of autonomy, i.e. independent deciding of informed patient is the basis.

Literatura / References

1. *Applebaum PS*: Informed Consent: Legal Theory and Clinical Practice, Oxford University Press, 1987, NewYork
2. *Beauchamp TL, Childress JF*: Principles of Biomedical Ethics, Oxford University Press, 1989, NewYork
3. *Childress JF*: The normative Principles of Medical Ethics, in: Veatch RM.edit.: Medical Ethics, Jones & Harcourt, 1989, Boston
4. *Childress JF*: Paternalism in Health Care, Oxford University Press, 1986, NY

5. *Faden R*: Theory of Informed Consent, Oxford University Press, 1986, NY
6. *Grmek MD*: Uvod u medicinu, Medicinska knjiga Beograd – Zagreb, 1971
7. *Hasegawa TK*: Ethical or Legal Perceptions by Dental Practitioners, *J Am Dent Assoc*, 1988, 116, 354-360
8. *Kaličanin P*: Medicinska etika i medicinsko pravo, Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 1999.
9. *Ozar DT, Siegler M*: Value Categories in Clinical Dental Ethics, *J Am Dent Assoc* 1988, 116, 365-368
10. *Sadowsky D*: Moral Dilemmas in Dentistry, *J Am Dent Assoc* 1979, 46, 235-248
11. *Veatch RM*: Medical Ethics, Jones & Harcourt, 1989, Boston

Autor odgovoran za korespondenciju

Danica Zagradjanin
Stomatološki fakultet
Klinika za stomatološku protetiku
Rankeova 4
11000 Beograd
Srbija

Address for correspondence

Danica Zagradjanin
Faculty of Dentistry, Belgrade
Clinic for prosthetic dentistry
Rankeova 4
11000 Belgrade
Serbia

ALZOVEĐO D.O.O. BEOGRAD

Obraćamo Vam se sa željom da Vam pomognemo da opremite Vašu Kliniku - Ordinaciju tehnološki najmodernijom i najsavršenijom opremom. To će nesumnjivo povećati efikasnost i kvalitet Vaših medicinskih usluga uz smanjenje troškova.

Štedite novac i vreme.

Preporučujemo Vam

1.

2.

3.

4.

1. **STATIM 2000 i STATIM 5000** Brzi Kasetni Autoklav Sterilizatori sa kojima za samo **6(9)** minuta imate sterilan pribor, spreman za upotrebu.
- 2.3 **GENIUS i AQUASTAT** Destilatori za medicinski čistu vodu, ispod 10 S, autonomnog kapaciteta 3 lit. i 6 lit.
4. **HYDRIM** Uređaj za pranje pribora koji treba sterilisati.

Alzoveđo D.O.O Beograd Ovlašćeni Uvoznik, Distributer, Serviser za Srbiju i Crnu Goru.
Masarikova 5/15 tel/fax: 361 4558 : 361 3492 : 753 462, e-mail: office@alzovedjo.co.yu